

Několik zastavení s pražskými chrámy

Tento text věnuji dávno zemřelému dr. Jakovenjovi.

Praha je úžasné město. Nechci opakovat, co už o ní napsal Ripellino a jiní a také tento text nemá být něčím, co se za každou snahu snaží nahlížet pod pokličku jejího tajemna, nějakým "po všech stránkách vyčerpávajícím a uspokojivým esoterním průvodcem", plným diagramů, křížů a trojúhelníků, v nichž se protínají spirituální síly. I takových knih bylo o Praze napsáno dost. Spíše chce být svědectvím o Praze, která mluví. A míst, v nichž se její pradávny šepot zhušťuje, takže jako bychom skoro již již rozeznávali slabiky tohoto podivného jazyka, jsou určitě pražské chrámy.

Praha vznikla, přes to, co o ní tvrdí Kosmas a po něm Staré pověsti české, jako knížecí hrad rodu Přemyslovců, a to v době, kdy tento rod vystupuje na evropskou politickou a duchovní scénu a včleňuje se do proudu křesťanství. Vše, co bylo v Praze cílevědomě vybudováno nese proto pečeť křesťanství (nebo židovství), byť v sobě možná skrývá i starší prvky. A tak také veškerá "svatá místa" o nichž v Praze víme, jsou křesťanská nebo židovská. Víme vlastně jen o jednom předkřesťanském svatém místě, navíc velmi důležitém pro sakrálně-kulturní pojetí vlády v kmeni Čechů. Víme, jak se nazývalo, ale nevíme přesně, kde leželo. Byl to svatý pahorek Žiži, pravděpodobně někde v areálu pozdějšího Hradu (avšak jsou i námitky proti jeho umístění tam).¹

Onen knížecí a později královský hrad, na němž se na čas zaskvěla i koruna západního císařství, ponecháme při našem putování stranou. Tkví v něm sice a jako mohutný krystal ho převyšuje a přerůstá skvostná katedrála, ale jen povídání o ní by nám zabralo pár knih.

Rotundy

Když se kolem knížecího hradu začaly shlukovat usedlosti - jistě dřevěné, jako i většina hradu samotného - bohatých i chudých, začaly se v nich místy - u sídel těch nejbohatších - objevovat i nové křesťanské kostely. A zase jen některé z nich se dočkaly obezdění a zaklenuť, takže z nich vzniklo to, co dnes nazýváme rotundou. Přesto jich bylo dost - na samotném hradě tři, z nichž dvě se staly jádrem pozdějších vznosných bazilik sv. Jiří a sv. Víta. Nejvíce však v prostoru dnešní Malé Strany, neboť tam - nejbližší hradu - se jistě všichni, kdo na hradě hledali svůj obchod nebo obživu, nejdříve usazovali. Čtyři byly hned u vstupu do hradu, který byl ovšem jinde, nežli kde jsou přístupové cesty na Hrad nyní: v dnešní Thunovské ulici. Celkem jich archeologové jen na Malé Straně napočítali dvanáct. Žádná z nich nepřežila v původní podobě do našich dní. O té, která vytrvala nejdéle, si ještě povíme.

Přesto v Praze rotundy máme: sv. Martina na Vyšehradě; sv. Longina - nyní, žel nevyužívanou a zbavenou tak své veledůležité kulturní funkce - hned vedle kostela sv. Štěpána na Novém Městě; sv. Kříže na Starém Městě, v jeho poříční části zvané kdysi "Benátky", později "Jeruzalém" (i o tom si povíme níže); a pak jeden překrásný, bělostnou opukou svítící kostelík přímo na hranicích Velké Prahy v Přední Kopanině. A když se od Prahy trochu vzdálíme, tak na vzdálenost jednodenního výletu, nalezneme rotundy třeba na hoře Říp nebo mohutnou rotundu s přístavbou na Budči. Nejstarší kostel v Čechách, rovněž rotunda, na Levém Hradci, v původní podobě zachován není, nicméně na jejím místě stojí gotický kostelík neméně poutavý a kouzelný, který skrývá původní rotundu (její základy) ve svém podzemí, kde je - překvapivě až v padesátých letech minulého století objevil Ivan Borkovský.

I když má každá rotunda (tak jako konečně každé místo) cosi specifického a jedinečného, chci o nich promluvit najednou, jako o typu. Rotundy bývají i navenek velmi úhledná stavení - i když ne vždy z tak vznešeného materiálu jako opuka - na kterých každý hned pozná jejich starobylost pro množství nerovností, přístavků, přílepků, nerovnou střechu atp. Navíc je to starobylost, jež neohromuje mohutností - rotundy bývají nevelké a nevysoké. První dojem je: zde je cosi, co vyrůstá ze země a velmi dobře s ní žije a souzní. (Pamatujme také, že rotundy vznikaly v dobách, kdy ještě nebylo zřejmé, zde se z dané kolem rotundy víceméně chaoticky vznikající osady stane jednou v budoucnu velké město, nebo zda toto sídliště zůstane až do našich dob zapadlou vesnicí; všechny však do sebe nasávaly charakter a ducha místní krajiny a koncentrovaly ho v sobě.)

To hlavní z rotundy však pochopíme, teprve vejdemo-li dovnitř. Ocitáme se v prostoru naprosto okrouhlém (oproti vnější nerovnosti bývá vnitřní kruh přesněji a dokonaleji dodržen ;omítnutí pak zakrývá jakékoli další

¹ Uvádí je L. Pok ve své knize *Fraganeo*, Mladá Fronta, Praha 1990, str.133nn. Zájemce proto odkazují tam.

možné nerovnosti), odděleném od vnějšku poměrně silnou kamennou zdí. Zvuky z vnějšku sem doléhají jen velmi tlumeně. Pokud rotunda není přeplněna věcmi a nábytkem, můžeme velmi záhy nabýt pocitu, že se v této okrouhlosti vlastně ztrácíme, že nevíme, kde má začátek a konec, že se noříme do kruhové bezbřehosti. Z té nás nakonec zachrání jen orientace podle pomocných znaků, to jest podle dveří - které tam nakonec někde musí být - a případně podle *apsidy*. Nicméně ve správné rotundě zachovává i její apsida (nebo apsidy - mohou být až čtyři, jak tomu bylo v původní rotundě svatovítské; a nebýt *triumfující bestie* českých modernistických nacionalistů na přelomu 19. a 20. století, mohli jsme se chodit na takou (alespoň zčásti) dochovanou rotundu dnes chodit dívat na Staré město - do ulice Na zábradlí, neboť kostel Panny Marie Na zábradlí, za Josefa II. zrušený a zbořený za asanace, byl právě takovou rotundou s více apsidami) kruhový tvar - je jenom půlkruhovitým válcem, zaklenutým stejným způsobem jako rotunda, kterým se prostor rotundy pootevřít na tu či onu stranu. Vnitřní prostor rotundy a jeho celistvost se tím nijak podstatně nenarušují, spíše jakoby na těle rotundy něco "vypučelo", co je sní organicky přibuzné, nějak "dceřinné".

Co to však znamená, že uvnitř rotundy ztrácíme smysl pro směr a cíl, že jsou tam jaksi nepotřebné? To znamená, že jsme našli osu, střed, pupek světa. Samozřejmě momentální a parciální. Ale rotundy se právě takhle chovají: *soustředí* okolo sebe a do sebe přírodní síly krajiny, která leží v jejich dosahu a také je na patřičnou vzdálenost vyzárují. *Jsou* středem, *jsou* cílem. Nic víc a nic méně. Rotundy se nemusí jedna s druhou porovnávat co do velikosti a významnosti. Každá je tím, čím je: středem světa sama pro sebe a pro lid, který je s ní kultem svázán. Však širší nadregionální vazby jsou v tomto období evropských dějin také jen velmi, velmi chabé. Kdo vůbec někam cestuje, činí tak nejspíše z velmi zřejmých důvodů - pro válečnou kořist k nejbližším sousedům, kteří nejsou členy téhož kmenového svazu. *Obchodník* je pro tento svět něčím, jako dnes třeba ředitel mezinárodního koncernu a *učení klerik* něčím jako atomový fyzik.

Pražské výšiny

Přirozeným místem, na němž se koncentrují síly krajiny, bývá výšina. (Ovšem nejen ta - může to být pramen, soutok dvou řek nebo potoků, případně ostroh nad nimi, jeskyně, místo na úpatí skály nebo i lecjaké jiné místo.) Ze třech významných výšin Prahy (hrad, Vyšehrad, Petřín; Špitálsko, čili pozdější Vítkov leží v těchto dobách ještě dost mimo přímý dosah Prahy a jejich brodů) byly rotundy na dvou z nich, na Vyšehradě se nám jedna i dochovala. To, kde daný chrám stojí, se ovšem projevuje i v jeho duchovním charakteru. Dříve, za pohanských dob, by lidé řekli, že se v nich projevují různí bohové; nyní, za křesťanských dob musí být alespoň zasvěcený určitými světci. Světcem brodů je svatý Kliment. (Dle podání byl utopen v Černém moři; přesto tam, na Chersonésu, jeho "ostatky" údajně našel Konstantin a přinesl je s sebou na Moravu a později do Říma, kde mu všude otvíraly dveře.) Máme tedy v Praze kostelíky sv. Klimenta u Karlova mostu (ovšemže dřívějšího brodu), v Holešovicích a na protilehlé straně řeky na Poříčí; dále byla rotunda zasvěcená sv. Klimentu na Levém Hradci, což je sice výšina, ale rovněž nad řekou a to velmi důležitou. Světcem výšin byl původně svatý Petr. Snad jako nejmocnější mezi světci, jenž - podobně jako starověký pán Olympu - drží v rukou ne již svazek blesků, ale aspoň svazek klíčů, jež odemykají nebesa. (Není ostatně právě blesk "klíčem", jenž otevírá, "trhá" nebesa? A výšiny jsou tímto "božím poslem" navštěvovány mnohem hojněji než jiná místa, to víme ze zkušenosti.) Na Vyšehradě máme dodnes mohutný chrám zasvěcený sv. Petru a Pavlu (bohužel s původní *bazilikou* má pramálo společného) a název Petřina sám na sebe prozrazuje, komu že byla výšina kdysi zasvěcena. Tuto souvztažnost s živlem ohně vyjadřuje pak pozdější zasvěcování výšin sv. Vavřinci, římskému mučedníku, jenž byl mučen pálením na roštu. Kromě toho má tato dedikace také souvislost astronomickou, neboť svátek svatého Vavřince připadá na 10. srpna, což je zhruba maximum srpnových *Perseid*, padajících hvězd, kdy i běžný člověk může vidět, jak z nebe padá oheň. Vedle nesčetných *Vavřinečků* rozestých po Čechách se dostalo tohoto zasvěcení i Petřinské ohňové výšině a to hned dvěma kostely: tříbáňovým barokním (na místě staršího, možná už románského - připomíná se k roku 1135), jenž věnčí temeno Petřina a dalším kouzelným gotickým - snad dvoulodním nebo původně možná miniaturním třílodním chrámkem na jeho úpatí. Že nevíte, kde je? Inu, běžte se podívat na Petřín. Když vystoupíte na správné zastávce, svatý Vavřinec s rostem vás hned po několika krocích přivítá na průčelí domu a protože jsou v kanceláři Pražského jara hodní, nechají vás nejspíš se i podívat dovnitř. A pokud se chcete potěšit pohledem na jeho presbytář zvenčí, zajděte si na kávu vedle ke sv. Valentinu - na zahrádce tam můžete přemítat ve stínu gotických zdí, jak chcete dlouho. Ovšem i Vyšehrad míval kdysi dokonce baziliku sv. Vavřince; stávala na knížecí akropoli, což je dnes prázdný prostor jižně od baziliky Petra a Pavla. Dnes po ní nic nezbylo.

Stopy Václavovy

Petr, Kliment i Vavřinec jsou obecně křesťanští svatí a jejich kult pokrývá, nebo ve své době zasahoval veškeré křesťanstvo. Každá země, kde se vkořenilo křesťanství, se však záhy mohla vykázat i světci vlastními, kteří měli takto zvláštní ochranný vztah právě k té které určité zemi. Někteří přímo pocházeli z panovnického rodu jako v Norsku sv.Olaf, v Uhrách sv.Štěpán a v Anglii sv.Edward. A pak byla celá řádka dalších, kteří vytvářeli ono "nebeské dvorstvo" daného národa a jazyka. V Čechách má postavení onoho principálního patrona a nejdůležitějšího světce, nebeského vůdce Čechů a jejich obrazu a ideálu, k němuž má češství dorůst, svatý Václav. Je mu zasvěcena katedrála, jejímž je původně stavebníkem a hlavně její nejposvátnější jádro, Svatováclavská kaple. Kromě toho však nalezneme další chrámy Václavovy v Praze jen na předměstí, tedy v oněch původně samostatných průmyslových "městech", jež okolo vlastní Prahy začala vyrůstat v 19.století: na Smíchově, ve Vršovicích apod. Jak to, když všude po Čechách je tolik kostelů jemu zasvěcených?

Za prvé jich není až tak mnoho - oproti jiným dedikacím (například typu výše zmíněných, ale třeba také sv.Jiří, sv.Jakuba, sv. Mikuláše a nejrůznějších dedikací mariánských) není míst zasvěcených sv.Václavu tak mnoho. V.Tatíček² jich napočítal 234, ovšem celá jejich polovina vznikla až po roce 1600, kdy byl původní význam kultu světců již hodně zastřen ve prospěch barokně univerzálního katolického pohledu na svaté jakožto Bohem vyvolené reprezentanty vítězné a triumfující církve potírající veškeré její nepřátele - kloubními neduhy počínaje a protestanty konče. A ta stovka chrámů z doby před r.1600 představuje pouhou dvacetinu všech českých středověkých kostelů. I tak je to hodně. Proč tedy nejsou žádná místa zasvěcená sv. Václavu v Praze?

Může to být proto, že na místech, kde světec žil a pohyboval se, by bývalo považováno za nepatřičné zasvětit mu ještě jiná místa kromě těch, jež jsou s ní tradicí přímo svázána. A to je jistě především knížecí hrad, neboť tam bylo jeho sídlo a tam po dobu svého nedlouhého života převážně žil. Ale taková místa přeci jen v Praze máme i mimo hrad; dvě.

První leží daleko mimo centrum města a stalo se jeho součástí až ve dvacátém století. Je jím bazilika sv.Václava na Proseku, snad dokonce úplně první stavba zasvěcená svatému Václavu už roku 972, kouzelné zemité místo, jakoby zvětšená, expandovaná rotunda s několika málo barokními prvky, které navíc s masivním a přitom světlým duchem románské stavby jdou dobře dohromady, která byla zřejmě původně kostelem sloužícím k odpočinku poutníků v půli cesty z Prahy na Starou Boleslav.

Zato druhé leží v samém středu města. Ovšem měli bychom spíše říci "leželo", neboť ani tato stavba se nám v původní podobě nedochovala. Byla jím půvabná rotunda sv. Václava opatřená věží v severozápadní části Malostranského náměstí. Máme ji naposledy zachycenou na rytině znázorňující vpád Pasovských v roce 1611. O několik desetiletí podlehl pokračující stavbě jezuitského profesního domu. Celý proces jejího zániku včetně odporu malostranských měšťanů a tahanic o malostranský farní kostel (po zabrání kostela sv.Mikuláše Jezuity se jím na čas stala právě rotunda sv.Václava) popisuje podrobně V Eckert ve svých *Posvátných místech král. hl. města Prahy*.³ A jakou souvislost má toto místo s Václavovým životem? Na tomto místě měl údajně stát žalář, z něhož Václav vykupoval vězně. To není k nejnovějším výzkumům nemožné. Podle D.Třeštíka se jednalo mnohem spíše nežli o zločince o zajaté lidi určené k prodeji do otroctví. A proto tento "žalář" můžeme očekávat v blízkosti tržiště a to bylo za Václavových dob nepochybně na Malé Straně. Třetí pražský kostel sv.Václava, na Zderaze (dosud stojící) s Václavovým životem vztah nemá, ale byl založen až okolo roku 1180. Můžeme tedy v analogii s václavskými legendami vstoupit aspoň do těchto několika málo "stop Václavových" a snad pocítit i jejich hřejivost.

Pro úplnost se ještě zmíním, že baroko, které sice nechalo zaniknout pradávne a cenné rotundě sv.Václava⁴ nakonec dalo vzniknout nedaleko jiné, byť poněkud bizarní kapli svatého Václava. Velký mecenáš Jezuitů Albrecht z Valdštejna vyčlenil při stavbě svého paláce vně i prosto pro kapli svatého Václava. Je to dost bizarní prostor, mnohokrát vyšší než delší a širší, který měl zřejmě umožňovat přístup do kaple z různých pater a možnost odtud nerušeně sledovat dění v kapli bez nutnosti mísit se mezi jeho účastníky "v parteru". Kaple je dnes přístupná, najdeme ji hned za vchodem z Valdštejského náměstí vlevo.

² Viz Tatíček, Václav: *Boleslavské atentáty. Atentát čtvrtý*, Apropos, Praha 2002, str. 27n.; kniha jinak poněkud sporné hodnoty, jejíž spekulace jsou velmi dalekosáhlé.

³ Eckert, František: *Posvátná místa král. hl. města Prahy*, sv.1, Praha 1883, str.170nn.

⁴ Nezanikla úplně: Jezuité na místě, kde stála, vybudovali v rámci svého areálu kapli, která je dnes přednáškovým sálem matematicko-fyzikální fakulty.

Chrámů coby centrum města

Posuňme se nyní o nějakých dvě stě let dopředu, kdy už nejen na Malé Straně, ale i na pravém břehu Vltavy, počínají hustě vyrůstat domy a rodí se velké město. Praha (Staré Město) je městem předkOLONIZAČNÍM, nebyla tedy založena a neexistoval pro ni předem žádný plán. Město, respektive jednotlivé osady, jež se teprve později slily v jednotnou uliční síť, rostlo tak, jak potřeba velela. Na bažinatém a nepevném prostoru pravého břehu Vltavy byla nejprve zastavována místa podél cest a místa vyvýšená. Tak se nám Staré Město ještě dnes při bližším pohledu rozpadá na další drobné čtvrti se svými přirozenými centry: čtvrť Haštalská, Havelská (svého času dokonce samostatné město s městským právem), Týnská a samozřejmě Židovská. Na některých, jako na osadě okolo kostela sv. Jiljí vymezené ulicemi Jilskou a Husovou dokonce vidíme jejich původně "ostrovní" charakter a přizpůsobenost obtékání vodou, přinejmenším při povodních.

Všechny tyto čtvrti se jmenují po svých kostelích. Ty, ač někdy původem i starší - dosud je to vidět třeba na sv. Petru na Poříčí - dospěly do své plné stavební podoby v době gotické, jež u nás došla svého rozkvětu nejvíce až za Karla IV. S typickou "špičatou" podobou uliční sítě, kdy nejtýpčtějším tvarem pro základní městskou osadu je čokovitě protáhlé sídliště připomínající svým tvarem oko, tak mohla dobře souznít i "špičatost" a obloukovitá hranovitost vzhůru se pnoucí gotické architektury, byť ne vždy v její nejzářivější, katedrální podobě.

Chrámů tohoto typu a funkce - tedy středisek městského života, často souvisejících i se školou ap., je v Praze hodně. K těm již jmenovaným je třeba připočítat i kostely na Novém Městě - sv. Jindřicha a sv. Štěpána a také původní mikulášský kostel malostranský. Chtěl bych se trochu podrobněji zmínit o dvou. Nejprve o kostele, který pro jeho zastrčenost nezná ani mnoho Pražanů, přitom je to veliký gotický kostel v samém centru Prahy. Mám na mysli kostel svatého Haštala. Je to kostel pozoruhodný. Když se k němu blížíme ze západu nebo jihozápadu, vyvstane nám nejlépe díky poměrné rozlehlosti Haštalského náměstí jeho mohutná k nebi strmicí masa, zakončená na západě naprosto rovnou zdí s ohromným štítem. Také ale hned vidíme, že tento štít je při své ohromnosti navíc nesymetrický. Proč tomu tak je, odhalí až nitro kostela: Chrám je čtyřlodní, složený z evidentně staršího severního dvoulodí, pak vysoké lodě hlavní a standardní lodě jižní. Chrám zřejmě vznikl ve dvou fázích, ale zda bylo základem skutečně dvoulodní, nebo zda byl chrám rozšířen na místě ubourané původní jižní lodě, lze dnes těžko rozhodnout.

Chrámem, jenž v sobě skrývá zakleta staletí české reformace, v němž jakoby zkameněl dech doby, aby o staletí později vydal ztelenou ozvěnu, je chrám Týnský. Je jedním z nejtajemnějších pražských chrámů i proto, že se o jeho původu prakticky nic neví: Jož ve dvanáctém století se připomíná, avšak pravděpodobné datum založení stavby nynější stále ještě trojlodní, ale již k halové gotice se blížící stavby okolo 1380 se jen odhaduje. Když se však nyní, například při pohledu z Petřína, hrdě vypíná mezi ostatními kostely na Starém městě o hlavu je převyšuje, tyčí se proti Hradu skutečně jako představitel té "druhé stránky" českého křesťanstva, husitské a podobojí. Kázal v něm Waldhauser (německy) i Milíč z Kroměříže (nejprve německy, pak i česky). V husitských válkách a po nich se stal sídlem nejvýznamnějších představitelů strany podobojí, posléze i "husitského arcibiskupa" Jany Rokycany. Pro zajímavost: vnitřní klenba byla po zásazích blesku roku 1679, díky nimž vyhořel krov, ze statických důvodů snížena o dva metry, takže zakrývá a zablňuje vrcholy gotických oken, zvenku řádně hrotitých. Ale co všechno ještě chrám - sám obklíčený domy, takřka mezi nimi zblízka ukrytý - skrývá: Baldachýn Matěje Rejska - původně náhrobek "husitského" biskupa Luciána Augustina z Mirandoly - nyní se pod ním zlatí oltář sv. Lukáše, staroměstského bratrstva malířů, který namaloval J.B. Hellich, s Pannou Marií zachycovanou právě Lukášovým štětcem; na druhé straně do strmých výšin se pnoucí gotická kazatelna a renesanční oltář Křtu Páně, jemuž dominuje scéna, kdy Jan Křtitel křtí Krista; gotická Týnská madona ve své slovanské pokojně zářivé smířlivosti; v náhrobek Tychona Brahe; v severní lodi pak v závěru úchvatně dramatická kalvárie; a zase na druhé straně, pod jižní věží dvířka vedoucí do domu u Kamenného zvonu a votivní oltář Pavla Hada z Proseče - čímž se dokládá, že si Václav Šotola postavy svého románu Tovaryšstvo Ježíšovo nevymyslel; vepředu brnění staroměstského kapitána dobrovolníků Turka ze Sturmfeldu, v němž bránil Prahu proti Švédům. Raně barokní černo zlaté oltáře a jiný mobiliář dotvrzují důstojnou tajemnost místa, stvrzovanou i vně na jižní lodi tzv. Týnskou kalvárií. Nad tím pak kralují ve své kráse převeliké varhany, nejstarší v Praze a jedny z nejstarších v Čechách. Johann Heinrich Mundt je postavil už roku 1671 a vybavil mimo jiné dvěma otáčivými hvězdami, jež o vánoční mši dokáží způsobit svým jemným andělským cinkotem cosi nepředstavitelné. Ze šerosvitu tajemna pak přichází zpráva o v šedesátých letech osmnáctého století nalezených dvanácti lebkách u oltáře Panny Marie. - Snad skutečně patřily popraveným českým pánům, kteří dotrpěli svůj boj hned naproti Týnskému chrámu. Jedním slovem - tento chrám je jedno

veliké a úžasné tajemství a dobře, že do něj dnes turisté smějí jen velmi málo a pan Trochta střeží přísným zrakem veškeré jejich chování.

Svaté město

Skutečným městem se Praha stala někdy ve 12. století, za přemyslovských králů. Za Karla IV. se stala i sídlem císaře a tedy politickým centrem, kde se rozhodovalo o nejdůležitějších otázkách říše a říšská knížata si zde stavěla své paláce. Za Karla IV. Praha nejen ohromným způsobem rozšířila svůj rozsah i význam ale maximálně zahustila svou síť chrámů a kaplí. Stěží bychom našli pražský chrám, který nebyl založen a pokud již stál, tedy přebudován v této době. Karel IV. žil ve vypjaté době stmívání středověku, které bylo tehdy dosti patrné všude v západní Evropě - u nás bylo však jakoby podivuhodnou milostí zastíněno září jeho dobré vlády. A právě v této době, kdy církev hromadí neskutečné bohatství, chudí duchovní i zbožní lidé obojího stavu: menší bratři, bekyně, beghardi shromažďují zase "poklady milosti" a zbožného života, panovníci začínají shromažďovat - ostatky svatých. Snad proto, aby se při bližícím soudu a všeobecném vzkříšení mrtvých právě jejich město a říše staly příbytkem svatých, svatým městem. I Karel takto působil, ne však ve vlastní Praze - snad jen v kapli Božího Těla na Dobytčím trhu (dnes po místě, kde stála jezdí tramvaj), kde však dal shromáždit relikvie významné pro říši. Ostatky svatých však shromažďoval v katedrále a především na svém sakrálně chápaném nově vystavěném hradě Karlštejně.

Svatým městem se tak Praha stala paradoxně až hnutím, které celé Karlovo dílo ohrozilo, nejkuli rozmetalo. Nebyly to tedy nakonec ostatky svatých, co z Prahy udělo svaté město, ale právě opříbytky chudých, ba i oněch obrácených lehkých žen, pro které Milíč budoval svůj *Jeruzalém* (byl v oblasti dnešního konviktu - v ulicích Bartolomějské a Konviktské na Starém městě.) Svatým městem neučinily Prahu chrámy a ostatky svatých ale nadšení tisíců volících umítní pro zákon Kristův, ano svatým městem se Praha stala až díky husitům. A i když během desetiletí a staletí každý takový impuls nutně vyprchává a nadšení opadáva ještě rychleji, něco z toho, z oné svatosti rozprostřené an ní díky jejím obyvatelům, si Praha uchovala podnes.

Nesmíme však zapomenou ještě na jeden aspekt oné tajemné Prahy a tou je židovská komunita, které v ní existovala patrně od nejrannějších dob její existence. A právě díky svým Židům a pro ně se Praha stala svatým městem podruhé. Právě letos jsme si to měli možnost připomenout díky osobnosti rabbiho Jehudy ben Becalela. Koncentrace synagog, symbolů a středisek židovské moudrosti, jež vznikla ne stíněném prostoru severní části starého města převážně v šestnáctém století, je jedinečná. Takzvaná "stará synagoga" (*Altschul*) se nedochovala - stávala v místech dnešní španělské synagogy. Nejstarší dochovanou synagogou je tedy dnes již prastará Staronová (*Alneuschul*), na jejímž vzniku se prokazatelně podílely cisterciácké hutě a již legenda vybavila kameny vypůjčenými a přenesenými z jeruzalémského Chrámu. V obou případech, jak u husitů, tak nyní u Židů spatřujeme obdobný princip: Místo (chrám) je posvěcenou soustředěnou duchovní prací a svatostí svých obyvatel. Jako bychom zde spatřovali ozvěnu onoho křesťanského a Pavlovského "jste Boží stavba ..." (Ef 2,20nn). Na rozdíl od husitského nadšení, jež vyprchalo poměrně záhy, Židé, nositelé této duchovní niternosti v Praze vytrvali po staletí. Jejich vnitřní sílu nepodlomilo ani nařízení, podle něhož směl uzavírat sňatek vždy jen jeden syn z rodiny (ostatní se většinou vystěhovali). Tu nahlodalo až osvícenství na konci 18. století a "svaté" židovské město, zbavené tak své duchovní substance a ochrany podlehlo o sto let později nenasytnosti českých stavebních podnikatelů.

Zahrady tajemství

Není asi v lidských silách vyvinout takovou duchovní aktivitu, jež by se rozprostřela na dané místo a učinila ho tak "svatým" po dlouhou dobu. Individuálně a v malých skupinkách to však možné je. Proto už někdy od čtvrtého století odcházeli křesťané "ze světa", nejprve na poušť a nehostinná místa, později do klášterů. Středověký klášter měl mnoho náležitostí, které zde nebudeme popisovat, soustředíme se jen na dvě, které kromě snad těch nejchudších nechyběly vůbec nikde. Mám na mysli čtvercový uzavřený prostor nazývaný rajským dvorem a klášterní chrám.

Rajský dvůr, jak již jeho název napovídá, měl být obrazem nebeského ráje. Ten je podle vyprávění Geneze také čtyřstranný a vytékají z něj čtyři řeky. I v rajském dvoře proto neměl chybět pramen - prakticky studna, nacházející se v jeho středu. Rajský dvůr bylo místo uzavřené, stejně jako většina kláštera cizím nepřístupné,

a sloužilo mnichům nebo mniškám často k meditaci a jiným zbožným cvičením, neboť život těch, kteří pobývali na takovém svatém místě - a vlastně ho i *vytvářeli* - se musel podobat životu nebešťanů; vždyť mniši to jsou, kdo pro Dionýzia Areopagitu jsou pokračovateli a pozemskými nositeli řádu představovaného na nebesích svatými hierarchiemi andělů.

Klášteří chrám byl naopak místo, kde se prolínal život klášterní komunity a životem mimo ni. V kostele probíhala (u některých řádů prakticky neustálá) mnišská chórová modlitba, ale zároveň také slavné bohoslužby, nebo - jako u žebravých řádů - hojně navštěvovaná kázání pro nejširší publikum.

Dnes, kdy spousta mnichů zmizela do nenávratna a zanechali nám jen své kláštery, buď zcela nebo zčásti prázdné, je většina "rajských dvorů" přístupná a my můžeme snad pocítit něco z jejich vzdálené atmosféry. A i když staré a velké stávaly mimo města, někde v odlehlé krajině, máme nakonec i v Praze několik takových míst.

Jedním z prvních klášterů, který u nás vznikl uvnitř městských hradeb, byl komplex Anežského kláštera v severovýchodním cípu Starého města. Byl dlouho v dezolátním stavu a je přímo podivuhodné, nejen že se ho podařilo zrekonstruovat, ale dokonce že se tak stalo už za komunistických časů. Anežský klášter je i proto tak zajímavý, že jsou to vlastně kláštery dva. Základ tvoří kvadratura - rajský dvůr kláštera klarisek - vlastního kláštera sv. Anežky s dvěma dalšími křídly a kostelem; na něj a zčásti kolem něj je pak "nalepen" již menší konvent jejich mužských souputníků, bez dochované kvadratury, ale s vlastním kostelem. To vše je nyní propojeno v jeden celek, který spravuje Národní galerie. Rajský dvůr Anežského kláštera je však úchvatný, hlavně svými kružbami - ty slouží historikům umění za příklad dokonalosti první fáze české gotiky (a zřejmě byla i zde při práci cisterská huť).

Galerijní provoz, byť ve své podstatě nikterak rušný, může vnímavého návštěvníka při vnímání místa přeci jen poněkud rušit. To se vám však skoro jistě nestane při návštěvě druhého takového místa v Praze, Emauzského kláštera.⁵ Ten totiž nyní - opět po letech - patří jeho původním obyvatelům, benediktinům. Je jich sice maličko a tak propůjčují klášter i k jiným účelům, ale zároveň dbají na to, aby si místo uchovalo svůj zvláštní charakter. V kvadratuře Emauzského kláštera ovšem nebudeme obdivovat kružby, ale malby. Pokrývají všechny čtyři stěny rajského dvora (ne všechny jsou dobře zachovalé a "čitelné") a jsou zde "biblí v obrazech". Ovšem není to "bible pro chudé", jak bývají takové cykly často vysvětlovány (to vylučuje už jejich umístění), ale právě naopak - symbolickým obrazem pro učené. Ke každému velkému obrazu v kápi klenby jsou totiž v pásu pod ním přiřazeny dva další, které ve stylu "poznámek pod čarou" komentují událost podle principu předobraz - naplnění (*prototyp - antityp*).

Podivuhodným dílem je zde ovšem i sám klášterní chrám. Na rozdíl od Týnského chrámu známe přesně nejen rok, ale i den jeho založení - uchoval se nám totiž v jeho názvu. Základní kámen kostela byl položen Janem Očkem z Vlašimi v roce 1372 a to v první den po velikonocích, kdy se čte evangelium o emauzských učednících a tak celý klášter založený "ke cti Panny Marie, svatého Jeronýma, Cyrila, Metoděje, Vojtěcha a Prokopa" i jeho kostel byl Pražanům již napořád znám jako klášter Emauzský. (Klášter jako instituce existoval už od roku 1347 a využíval nedaleko stojící - dodnes v základech dochovaný! - kostelík sv. Kosmy a Damiána.)

To, jak klášter vznikl, takřka v centru veřejného zájmu a pod dohledem nejvyšších míst (privilegium k jeho založení si Karel IV. vymohl od samotného Klementa VI.), není jediným rozdílem oproti v podstatě ve stejné době vznikajícímu Týnskému chrámu. Emauzy jsou úplně jiné. Je to halové trojlodí, které sice nijak nevyniká výškou, přesto je však nesmírně vzletné. Žebroví uvnitř kostela (dnes navíc po jeho částečném zničení za 2. světové války uvnitř dosti prázdného) jako by létalo. K tomu můžeme připočítat i (novodobý) krásný kříž zavěšený volně v prostoru nad oltářním stolem uprostřed presbytáře. To všechno k nám mluví o tom, že stěny tohoto chrámu, to nejsou ten pravý chrám - tím je něco uvnitř, něco, co jakoby zevnitř dává celému místu jeho formu. Opět zde máme něco duchovního, neviditelného, co propůjčuje místu jeho obzvláštnost. Tento smysl stavby velmi dobře vystihla i moderní dostavba věží, respektive jen skořepin, které se nádherným zkříženým gestem vzpínají vzhůru. Tedy kříž, klenby, věže, oltář Karla Stádníka opakující plamenný motiv plápolajících věží a ještě k tomu zelená barva presbytáře i obou závěrů bočních lodí, zelený mramorový podstavec oltáře

⁵ Klášterní kvadratury jsou v Praze i u jiných chrámů, ovšem zřídka kdy ve své čisté gotické podobě; většinou jsou poznamenány renesanční nebo barokní přestavbou: Platí to pro kvadratury u sv. Jakuba a sv. Jiljí na Starém městě, stejně jako u sv. Tomáše na Malé Straně a u sv. Jiří na Hradě, jakož i pro augustiniánský klášter na Karlově. Některé kláštery byly pak přestavěny tak důkladně, že se tam o rajsském dvoře sotva dá mluvit. (Břevnov)

i ambonu. Viriditas - to byla sv.Hildegardou opěvovaná barva Ducha svatého, jenž obnovuje a budí veškerou přírodu...

Rekonstrukce chrámu – architektonická hned po válce, jeho vybavení pak až nyní, po revoluci, tedy vytvořila společně se středověkým základem nový, úžasný celek. Pamětníci předválečných Emauz mohli na chrámu ale obdivovat ještě něco jiného, z čeho nyní zbylo velmi málo. Bylo jím kompletní vnitřní vybavení (čítající šest bočních oltářů, hlavní oltář a nesčetné malby) v Beuronském stylu. To je nádherný syntetický styl, kombinující v sobě prvky, středověké, antické, staroegyptské, románské a snad ještě jiné v nenapodobitelné a nedostižné sakrální umění. Přišli s ním v poslední čtvrtině 19. století benedikтинští mniši z kláštera Beuron v Švábsku, kteří se posléze dostali i do pražských Emauz – odtud ten název. Z tohoto jejich umění můžeme nyní v Emauzách obdivovat už jen zbytky – část maleb na stěnách a pak takzvanou *císařskou kapli*, která je už v areálu kláštera, poněkud vyčnívající z jeho těla vpravo od závěru jižní lodi. Není možné popsat bohatství maleb v této kapli, její atmosféru si zájemce musí procítit sám. Zmíním třeba jen oltářní výjev zobrazující kříž coby rajský strom, u jehož nohou se pasou zvířata a od nějž prýští pramen živé vody.

Řekl jsem, že Beuronské malby a sochy se v Emauzách převážně nedochovaly. Můžeme je však obdivovat v Praze jinde. Tím tajemným místem je celý klášterní komplex postavený jako novostavba zcela v Beuronském stylu pro ženské příslušnice téhož benediktinského řádu v Holečkově ulici na Smíchově, i když prakticky je z něj dnes přístupný jen jeho chrám. Ten je zasvěcen andělům – konkrétně archandělu Gabrielovi a věru dělá tomuto svému zasvěcení čest. Když se k němu blížíme, nepůsobí na přichozícího nijak přívětivě. Působí dojmem nepřístupného hradu, jehož cihlová architektura připomíná nejspíše podobné klášterní komplexy z otonské nebo románské doby. Když však vstoupíme okrouhlým portálem do před síně a z ní do chrámu, staneme plni úžasu. Čím strozeji a kožnatěji působil vnějšek, tím bohatší a barevnější je vnitřek. Ocitáme se rázem ve změti obrazů, postav, tváří a nápisů. To je asi na tomto kostele nejužasnější - celý kostel jakoby volal nesčetnými nápisy. Jsou všude - na volných plochách, zakomponovány do obrazů, nebo je postavy drží po středověkém způsobu v rukou. Mnohé citáty jsou z Apokalypsy, jiné jsou v liturgii užívané mariánské antifony. Na břevnu zlatého baldachýnu, zastiňujícím oltář na nás křičí jedna z nejstarších liturgických aklamací, Izaiášovo *Trisagion: Sanctus, sanctus, sanctus Dominus, Deus Sabaoth...!* Celé místo sráží člověka na kolena a skoro dohání k extázi. Vnímavý návštěvník se nemůže nabažit toho množství obrazů, které, ač vytvořeny podle přísného uměleckého kánonu beuronské školy, působí všechny nesmírně oduševněle. Na první pohled je to změť, která nemá žádný řád - svatý Josef se ocitá hned vedle vyobrazení nebeské hierarchie Mocností, *Potestates* (čtenářům v Obci Křesťanů jsou možná známější pod svým řeckým názvem *Exúsiai*) Přesto to vše nějak do sebe zapadá a dává smysl. Po celé jedné straně chrámu se táhne řada postav svatých příslušnic benediktinského řádu - zpodobeny jsou takřka stejně, pouze svými atributy se liší; a opět vidíme princip vnějšku a vnitřku: vnější podobnost až do uniformity a určitá "šedivost" neznamená nic pro vnitřek.

Určitou stopu toho, na čem je řád tohoto místa založen postřehneme až po delším pozorování: Všechny postavy obrácené k přichozícímu modlitebníkovi čelem, ať jsou kdekoli, přicházejí z božského světa a jsou to povýtce postavy andělů - jen na prvním triumfálním oblouku je vyobrazen zástup spravedlivých z apokalypsy a na druhém Mojžíš a proroci Izaiáš a Jeremiáš, kteří však také promlouvají "jménem Božím". Nakonec je v apsidě za hlavním oltářem nádherný obraz trůnící Matky Boží. Naopak všechny ostatní postavy - na bočních stěnách, na příslušných stranách sloupů i jinde, jsou postavy lidské - svatí, jež jsou našimi sputovníky a průvodci do nebeského Jeruzaléma, smrtelníci jako my, kteří kráčeli kus cesty s námi, než nás předešli. V tomto světle dává dobrý smysl i onen zástup světic na levé straně. Mnohé z těchto postav mají samozřejmě vztah k benediktinskému řádu, to se dá očekávat. Jiné jsou obecně uctívání svatí, na pravé straně je pak skupinka světců z české země.

Ten nejesoternější obraz se však nenalézá tam ani tam, ale pohled na něj se otevírá pouze celebrujícímu knězi ve chvílích, kdy se obrací od oltáře ke shromáždění. Nalézá se totiž nad varhanní kruchtou a z lodi není moc dobře vidět. Je na něm zobrazena žena v kněžském roucho se svatozáří, tedy kněžka - případně Matka Církev - podle ortodoxnější interpretace v obětním postoji obětující Krista, který je sám obětí i oltářem. Tato malba vzbudila hned po svém dokončení takovou nevěli církevních představitelů, že ji vizitující biskup přikázal zabít. Dnes ale je opět na svém místě.

Na závěr této kapitoly o kláštorech a celkově o uzavřenosti bych chtěl zmínit ještě několik míst, která vlastně status chrámů nemají. Stávalo se někdy, že lidé začali stavět mohutný a nádherný chrám; po několika desetiletí stavěli, ale pak museli dílo opustit protože vypukly války nebo přišla jiná pohroma. Jindy zase část již postaveného chrámu byla zničena. Tak vznikly leckde uvnitř chrámových zdí kouzelné prostory připomínající

zahrádky – jakési dvorečky nebo atria. Jedno takové je hned před chrámem Panny Marie Sněžné, kousíček od Václavského náměstí. Tento převyšující chrám - s nejvyšší klenbou v Praze - nebyl nikdy dokončen; pro karmelitánské mnichy, které u něj Karel IV. usadil, - žebravý řád, byla stavba takového ohromného kostela přílišným soustem. Samotný kostelní vnitřek (tedy vlastně jen kněžiště) působí poněkud děsivým dojmem, hlavně díky ranně baroknímu černému oltáři španělského typu, pňoucímu se po celé výšce kostela až k samé klenbě. Věru dobře učinili dnešní obyvatelé kláštera - františkáni, že před něj umístili prostý a půvabný oltářní stůl, jehož jedinou "ozdobou" jsou slova svatého Františka - vyvedená dobově v gotické minuskuli: *Laudatu si o Signore...*

Opravdovou zahrádku však má ve svých zdech johanitský kostel Panny Marie pod řetězem na Malé Straně. I tam se dnešní chrámová stavba omezuje na původní presbytář. Jeho nitro však, ač také barokní - je pravým opakem ponurosti mariánského chrámu na Jungmannově náměstí. Je to baroko zlatisté, okrouhlé a rozjásané - spíše s rysy rokoka. No a nějaké to brnění a dělové koule na stěnách? To je takový fousatý folklór - jsme přeci v kostele "rytířského" řádu!

U Panny Marie Sněžné vzniklo atrium obestavením klášterními budovami, zde však se rozkládá v původní chrámové lodi. Napravo vidíme dobře zachované románské arkády a u vstupu se tyčí dvě nezaměnitelné masivní věže a mezi nimi madona a -symbol z nejkrásnějších - bílá maltéžská hvězda. Tahle zahrádka u Panny Marie pod řetězem má ale jednu zvláštnost: po léta v ní maltéžští rytíři pěstovali různé teplomilné a cizokrajné rostliny a keře, prý v upomínku na Svatou zemi...

A na samý závěr se chci zmínit o prostoru, který by za sakrální asi nikdo nepovažoval. Když se stavělo pražské metro, byl u stanice Malostranská, podél Valdštejnské jízdárny vybudován zhruba čtvercový prostor, ohrazený zdí, leč průchozí, s bazénky, několika pěstěnými stromy a keři, kam však byly umístěny kopie soch Matyáše Bernarda Brauna z Kuksu. Je zajímavé, že to nejsou známé ctnosti a neřesti, ale všechno jsou to sochy bohů. Tak nám přímo v rušném centru města vznikl prostor, který i svým uspořádáním připomíná antický chrám!⁶

Do kapitoly o „ohrazených chrámech“ bychom po právu měli zařadit i kapitolku o loretách. To je velmi specifický typ chrámu, jehož samotný popis, nekuli vyličený všech souvislostí by nás zavedlo hodně daleko. Existují o nich celé speciální publikace. Takže jen připomenu, že na území Prahy máme, nakolik je mi známo, minimálně dvě: tu slavnou na Hradčanech a další na Bílé Hoře (a jen o kousek dál další v Hájku za Hostivicemi).

Zmizelé a ztajené chrámy

Jestliže uzavřu nyní naše putování s pražskými chrámy, není to proto, že by nám další staletí a doba po Bílé Hoře nepřinesly nic umělecky cenného. I když mnohé, co bývalo dříve vnitřní kvalitou chrámu, se v době baroka přelilo do vnějšku, nemá to znamenat, že by umění a chrámy té doby neměly duchovnímu člověku co říci. Ale ještě než se rozloučím, chtěl bych se několika slovy zmínit o chrámech, které již nejsou. Zaniklých chrámů máme v Praze jistě více nežli těch, které nyní stojí. U většiny neznáme ani jejich jméno – vždyť jen na Malé Straně objevily archeologové zbytky téměř dvou desítek předgotických sakrálních staveb. Chrámy zanikaly v důsledku válek, radikální přestavbou, nebo ovšem také jejich „využitím“ k jinému účelu, který se fakticky rovnal likvidaci. Nevynikala v tom jen naše poslední totalita – josefínská doba se chovala prakticky stejně. Husité spálili okolo Prahy a i v Praze samotné několik klášterů, příkladem „likvidační přestavby“ může být osud malostranské rotundy svatého Václava (viz výše). O kostelích přeměněných na kasárna neb sklady nám dosud výmluvně svědčí kalvárie před obytným domem – nyní hotelem na Pohořelci. Pražským specifíkem byla však takzvaná *Asanace*.⁷ Běžný Pražan si jí většinou vybaví jako onen necitlivý zásah, díky němuž jsme na přelomu devatenáctého a dvacátého století přišli o celé autentické židovské město. Bylo to však mnohem horší. S židovským městem padla zároveň i velká část Starého Města, Nové Město bylo srovnáno se zemí prakticky celé. Malá Strana se, až na jeden drobný zásah, uchránila. Hltavost stavebním podnikatelů (dnes bychom řekli developerů) neznala meze.

Byla zbořena ještě částečně zchovalá rotunda sv. Jana na Zábradlí (Staré Město). Za své vzaly gotický kostel svatého Lazara vedle Novoměstské radnice spolu s celým blokem nesmírně cenných a malebných barokních

⁶ Na tuto myšlenku připadl autor tohoto článku, když jednou, procházející zmíněným místem, spatřil sochy bohů řádným rituálním způsobem ověnceny! A tehdy mu svítilo.

⁷ Není tomu úplně tak: Například německými městy se přehnal vlna zběsilé modernizace spojená s bouráním nejruznějších památek včetně katedrál (!) již o století dříve, v souvislosti s napoleonskými válkami a tzv. *sekularizací*.

domů – aby uvolnili místo novostavbě soudu; velký barokní, ale v základech gotický kostel sv.Petra a Pavla na Zderaze a další a další památky včetně renesančních domů a paláců, o barokních ani nemluvě. A tak byl také zbořen vysoký gotický halových chrám sv.Kříže většího, u něž kdysi býval i klášter řádu mezitím zaniklého. Pro pražské katolíky to byla zvlášť citelná rána, neboť to bylo místo, kde se našlo tělo do Vltavy svrženého svatého Jana Nepomuckého. Byl to jistě krásný chrám a padl jednoznačně vinou lidské zvěle, přesto se nám ale zvláštním způsobem dochoval. Když pohlédneme z Letné dolů na protější staroměstský břeh Vltavy, dominuje na něm stavba hotelu Intercontinental. Ten stojí právě na místě, kde býval náš pohřešovaný chrám. Můžeme si ho představit jako hmotou podobný nedalekému kostelu sv.Šimona a Judy. Když se však dobře zadíváme na onen hotel, nevidíme že vlastně i on respektuje částečně tuto formu gotického chrámu s halou a kněžištěm stejné výšky?

Antichrámy

Stoupenci nových náboženství a nových myšlenek staré chrámy boží nebo nechávají s despektem zaniknout, jiné – podle svého lepšího gusta – zase stavějí. Tak byla i Praha obdařena několika stavbami pochybné architektonické úrovně a ještě pochybnějšího využití – to proto, že v dnešní době nelze otevřeně přiznat, že stavíme chrám nějakému novému náboženství. Na prvním místě bych jmenoval Národní divadlo: Jeho náboženské chápání prozrazuje už jeho i vžitě a otřepané metaforické označení za „zlatou kapličku“; školní žactvo je s jeho exteriérem i interiérem dosud seznamováno s takřka katechismovou pečlivostí a kdy by snad ještě pochyboval, nechť zalistuje dobovými dokumenty popisujícími položení jeho základního kamene.

Národní divadlo, byť opředené pomýlenou nacionalistickou mytologií, zůstává alespoň stále místem, kde se provozuje převážně umění. (Nějaké ty akce jako anticharta nebo státní pohřby se spolknou.) Horší je to u staveb následujících epoch. Již z předválečné doby máme jako pomník českého nacionalismu, již povýšeného na státní ideu takzvaný „Národní památník“ – betonové monstrum tyčící se na pražském Vítkově. Čtyřmetrová socha válečníka, mrtvolky vládců ne nejlepší pověsti – to není něco, co by tomuto místu dávalo dobrého ducha – a samozřejmě to má vliv na celou Prahu.

Jeho vliv je snad ještě horší nežli u dalšího podobného monstra, Stalinova pomníku na Letné, který měl jednak jen krátké trvání, jednak nebyl spojen s tak morbidním kultickým využitím. V nejnovější době nám ovšem hrozilo postavení dalšího takového antichrámu – také na Letné a hned vedle budovy Obce Křesťanů. Měl to být sice také „stánek múz“, ale jeho autor se neskryval tím, že ho chce stavět jako protiváhu chrámu svatého Víta. Věřím proto, že tentokrát opravdu zasáhly vyšší mocnosti, když souhrou osudových událostí se již odsouhlasená stavba odsunula do nedohledna.